

מסביב לרכבנו התאספה חבורת אנשי מקצוע בגיל העשרה. והרי ג'יפ טויוטה לא רואים בכל יום. עוד רצינו להגיע לבית הקברות היהודי, עם אור היום שנותר. עברנו את מגרש הקלעים והמטווח וגן הבירה הסמוכים, אזור הגן הציבורי, הכולל גם את בית הקברות הנוצרי עם ישו בשער, כפי שעמד שם במאה השנים האחרונות, הידיים פרושות כלפי מעלה. משעול הלילך, יעד להתייחדות האוהבים. אלא שהכל מוזנח. לבית הספר התיכון, בניין לבנים אדום הנושא זוהמה של דורות, לא הייתה מזיקה שטיפת סבון יסודית. מטה ואני נכנסים למין תחרות זיכרון בזהו רחובות ומבנים. בית החולים, שם השארתי ב-1934 את האפנדיקס שלי, בית חולים מאוד אפור ומאוד קטן, אולי 30-20 מיטות. אולם הספורט, המוסד לחרשים-אילמים. אולם התפילה של הנוצרים המאמינים, שהחזיקו מעמד לא רק נגד הנאצים, אלא גם נגד השליטים החדשים. ובכלל - אפשר למצוא בשמות הרחובות את כל רשימת היוחסין של המנהיגות הקומוניסטית הגרמנית - הרחובות טלמן, פיק, גרוטוהאל, אולברכט - הגווארדיה הותיקה, שלא הצליחה ב-1919 ונישאה על כידוני הצבא האדום ל'הגשמה'.

לבית הקברות היהודי מגיעים דרך ה-Freienwalderstrasse, שדרה רחבה המובילה החוצה מן העיר. נזקי המלחמה אינם ניכרים כאן. בתי מגורים כפריים משתרעים לאורכה ומסביב לכנסייה הקתולית. לכיוון מזרח התפתחה שכונת מגורים גדולה. בתי השכונה מגיעים היום עד לחומת בית העלמין. בחומת אבני השדה של בית הקברות היהודי ניכרים סימני השיקום. בית העלמין נראה מצוחצח מיד, כמו אחרי שיחזור. טבלה על דלת הכניסה: אתר ציבורי. המבקרים מתבקשים לשמור על כבוד המקום. העצים העתיקים עומדים בשלכת. מעט מאוד מצבות עומדות על מקומן. רובן, לרבות המצבות העתיקות ביותר, מרוכזות בערימה בפינה אחת של האתר. הכל נקי, מטואטא, המצבות כולן מוכרות לנו. נוספה רק מצבה חדשה אחת: ב-1940 נקבר כאן היהודי האחרון של הקהילה, ליאופולד בילסקי, שלא עלה בידו לצאת. (לשווא ניסיתי בתחילת שנות ה-90 לקבל מידע על גורל הקהילה היהודית בוריצן. לא המוסדות היהודיים בגרמניה - ולא "ייד ושם" ידעו לענות לי.) מצבת אשת רופא, שמתה 1835 בגיל צעיר, היתה זכורה לנו עוד מימי הילדות. עוד עמדו המצבות של שני בני יעקובי, שנקטפו באיבם, שניהם בגיל ארבע או חמש. הם נולדו בזה אחר זה, ושניהם מתו מתסוככת אפנדיציט. ההורים לעולם לא התגברו על המכה.

יזר החושך. החלטנו לחזור הנה שנית למחרת. בלאו הכי עלינו עוד לבקר בפרייאנולדה. לעת עתה נסענו לברלין, שם מוזמנים עבורנו מקומות לינה - ב-Grand. ה-"גראנד" נבנה ככרטיס ביקור של ברלין המזרחית וממשלת DDR כולה ע"י קנסורציום מערבי. בן 25 קומות וברמה סופר-אירופית, בית המלון שוכן קרוב ל"לינדן" - כפי שמעמדו מחייב. כאן אין סחיבת מזוודות ממגרש החניה, כאן נמצאים מיד במקום לקבל הכל. חדרינו בקומה ה-20. אין כאן בבושקה שמחלקת שוקולד, אך בכל חדר מקרר מלא משקאות. אנשי השררה - עבורם הרי הכל נבנה - יכולים כאן לשכב על המיטה ולהתמלא בניחותא. אנחנו הסתפקנו בארוחה דשנה בחדר האוכל של המלון, אפילו ללא הזמנה מראש, לבושי קורדרוי ופראק. התשלום בולוואט. D-Mark.

לא יכולנו לראות הרבה בברלין. גם לו התפנינו, אתרי התיירות העיקריים, כמו מוזיאון פרגמן, היו סגורים, ולמערב ברלין לא ניתן לעבור מבלי לאבד את אשרת הכניסה ל-DDR. טיילנו, איפוא, על פי המסורת ב Unter den Linden - "תחת התרזות", שדרת הפאר של ברלין ההיסטורית, מקום משכנם של הנציגויות הזרות, חנויות הפאר והאופרה הממלכתית. "So lang noch untern Linden die alten Baeume bluehn...". "כל עוד מתחת תרזות עצי העז פורחים, איש לא יגבר עלינו - ברלין תמיד ברלין!" שרו הברלינאים בתחילת המאה לכבוד אולימפיאדת 1936 המפורסמת קיצו הנאצים, משום מה, את עצי העז ללא הכר - והתוצאות ידועות. היום התרזות חזרו לתפארתן, השדרה, שצריכה הייתה להוביל לסוציאליזם ולאחוות העמים, איבדה את תפארתה. מזמן אין כאן מרכז אומנויות ומפגש חברתי. איש לא טורח "להיראות" תחת התרזות. "Blamier mich nicht, mein schoenes Kind und guess mich nicht unter den Linden..." "אל תבכיני ילדתי, אל תברכיני 'תחת התרזות', אם נפגש שוב בביתי, אז נברר את כל הבעיות...", כך שר היינריך היינה באמצע המאה הקודמת; הוא התבייש להראות דווקא במקום כ'תחת התרזות' עם הידידות המפוקפקות שלו. העליבות לא פסחה גם על התרזות. מתוך 'מעין מחויבות' למעמד, פה ושם מודיע חלון ראווה על תשלום במטבע חוץ. המוצרים המוצעים אינם מצדיקים את הטרחה.